să presupună că partenerul său va face raționamentul de mai sus? Ultimul paragraf ne îndeamnă să spunem că are motive s-o gîndească: s-a stabilit *obiceiul* ca traducătorul să-și orneze versiunea cu un panegiric al originalului; or, necesitatea acestuia e în raport invers proporțional cu meritul lucrării; instituirea obiceiului răspunde așadar puținului merit al respectivului text și e așadar normal ca un cititor rațional să fie suspicios. Cititorul *acestei* „Introduceri" nu poate deci să nu fie bănuitor, dar vina nu e a lui, ci a celorlalți, a textelor și a autorilor lor mincinoși.

„Nu cer protecția cuiva pentru această carte; dacă e bună va fi citită, iar dacă e proastă nu-mi pasă de n-o va citi nimeni" (p. 3). Denegația aceasta, spuneam, infirmă o inferență, dar suprafața textului face invizibilă polemica nelăsîndu-i cititorului răgazul de a medita la ce (i) se întîmplă și nici măcar de a deveni conștient că presupoziția i-a fost spulberată. Denegația e urmată de două puncte, manifestare grafică posibilă a conjuncției „căci"; ceea ce e pus după ele trebuie așadar privit drept o motivare a negării inferenței! Și, într-adevăr, întreaga frază ce urmează poate fi parafrazată drept „cartea își conține propriile criterii de apreciere" (dacă e bună, ea va fi citită; dacă nu, nu; dar de unde va ști cititorul dacă e bună sau nu? *citind-o*). Această ultimă propoziție are o valoare strategică deosebită: în ipoteza în care cititorul va încerca s-o verifice, el nu o va putea face decît (așa cum spuneam în paranteza de mai sus) adresîndu-se cărții; or, prin însuși acest act el afirmă că, într-adevăr, cartea își conține criteriile de apreciere. În ultimă instanță, el e cel care face adevărată propoziția propusă de prefațator.

În ciuda diferențelor de suprafață, „Introducerea" aceasta confirmă una din constatările făcute cu prilejul analizei „Avertismentului" *Scrisorilor unor peruane*: și aici și acolo, cititorul apare inițial în ipostaza de judecător epistemic; și aici și acolo, el e astfel manipulat încît se vede în necesitatea de a se elibera de prejudecăți și de adopta poziția unui judecător alethic. Cealaltă constatare, și anume statutul de modalizator alethic al prefeței, se confirmă și

complicate și, pentru a le lămuri, să citim cu atenție restul prefeței.

Nici o scriere, ni se spune aici, nu poate urmări decît utilul sau/și plăcutul. De urmărește doar utilul, e searbădă și ineficientă, căci neexercitînd asupra cititorului nici un fel de seducție, acesta nu are răbdare s-o citească pînă la capăt și ea devine inutilă; de urmărește doar plăcutul, e frivolă și atunci e inutil s-o mai citești. Ideal ar fi, deci, textul ce îmbină cele două scopuri. „Romanul, atît de disprețuit de persoanele înțelepte, și adeseori pe bună dreptate, ar putea fi dintre toate genurile cel pe care l-am putea face cel mai util, dacă l-am mînui bine“ (*ibidem*), cu condiția ca toate elementele „străine verosimilului“ (p. 4) să fie înlăturate. Totuși, romanele „care își propun să-i zugrăvească pe oameni așa cum sînt“ (p. 5) prezintă un inconvenient major, anume acela că permit cititorilor să facă „aplicații“, să încerce să identifice persoanele despre care (li se pare că) e vorba în ele. Și în punctul acesta intervine argumentul pregătit de întreaga prefață și pe care-l vom da *in extenso*: „Dar unde oare nu găsești prilejul unor astfel de raportări? Ficțiunea cea mai necontrolată și tratatul de morală cel mai înțelept le permit de cele mai multe ori în egală măsură și pînă în ceasul acesta doar cărțile ce tratează despre științele abstracte sînt, după cîte știu, scutite de așa ceva“ (p. 6). Cu excepția discursurilor abstracte, toate celelalte, deci, că le numești „ficțiune“, „tratat de morală“ sau „memorii“, permit „aplicațiile“, ceea ce înseamnă că *nu există între ele nici o diferență de natură*, că ficțiunea cea mai deșucheată și tratatul cel mai rezonabil sînt esențial identice. Mai are rost atunci să te întrebi dacă memoriile care urmează sînt autentice sau nu? Evident că nu. Înseamnă aceasta că actul prin care se refuza dimensiunea directivă era „sincer“? Nu, căci mimînd *topoi*-i modestiei prin latitudinea pe care declară că o lasă cititorului de a adopta față de text ce atitudine vrea și străduindu-se apoi să-l facă să accepte că distincția serios/neserios este falsă pentru toate discursurile cu excepția celor abstracte, autorul ei își silește partenerul să aibă față de textul pe care se pregătește să-l citească

exact aceeaşi atitudine pe care pînă adineaori a avut-o doar faţă de textele serioase. Prefaţa lui Crébillon nu e, aşadar, o excepţie.

1.2.5. Dacă Crébillon-fiul îşi manipula cititorul făcîndu-l să creadă că există prefeţe neperformative, Prévost o va face într-un mod cu totul opus: îşi va începe „Prefaţa" lungă de douăzeci de pagini la *Le Philosophe Anglois* [1] („Filosoful englez", 1741) prin demolarea ideii posibilităţii unei prefeţe nedirective: „dacă operele nu cer deloc lămuririle preliminare ale unei prefeţe, cine-i obligă atunci (pe autorii lor, *n.n.*) să le mai compună?" (p. i). Argumentele aduse în sprijinul necesităţii prefeţelor sînt reductibile la ce numeam mai sus „dubla suplimentare": a textului prefeţat („Simţi [. . .] că unei cărţi ca aceea pe care o ofer publicului *i-ar lipsi* ceva dacă nu ar fi precedată de o introducere care să poată arunca puţină lumină asupra unor evenimente obscure sau încă necunoscute pînă astăzi" — pp. i-ii, *s.n.*) şi a competenţei de lectură („O carte ca aceasta poate fi privită ca o ţară proaspăt descoperită; iar intenţia de a citi ca un fel de călătorie întreprinsă de cititor. Nu-i de ajuns să-i anunţi numele printr-un titlu, mai trebuie să-i ştii şi aşezarea şi drumul care duce spre ea, ca să poţi intra cu pas sigur. Trebuie chiar să ştie ce curiozităţi şi lucruri plăcute va trebui să găsească acolo, pentru a evita dificultăţile, căutările şi incertitudinile, care i-ar micşora satisfacţia pe care şi-a promis-o pe drum" — p. ii).

Din punct de vedere modal, prefaţa pe care o analizăm se anunţă ca un modalizator alethic: „Cititorul nu are de ce să se teamă că-l transportăm aici în Regiunea Fabulelor", spune prefaţatorul. Urmează o scurtă caracterizare a textului prefaţat, indicarea faptului că el cuprinde o serie de „aventuri extraordinare", lucru ce necesită o *atestare* a lor (termenul îi aparţine, ca şi cel de *acreditare*, dealtfel, folosit

---

[1] [Prévost], *Le Philosophe Anglois, ou Histoire de Monsieur Cleveland, fils naturel de Cromwell; Ecrite par lui-même. Et traduite de l'Anglois*, Utrecht, Etienne Neaulme, 1741.

(și care există, deci, și acum, în clipa în care EU *mimează* doar ce va spune în momentul judecății de apoi). De unde rezultă că situația de comunicare S_2 e infinit mai reală decît cea pe care, în prima clipă, cititorul neavertizat o putea considera ca singura existentă. De unde mai rezultă că lectura de acum, pentru a fi cît de cît adecvată, trebuie să se modeleze pe lectura din „va-fi-să-fie", să fie dublul, repetiția ei. O repetiție ciudată, căci reproduce un lucru înainte ca acesta să fi fost produs: o repetiție teatrală în vederea premierei. Grație dialogismului prin care EU mimează propriul său comportament din ziua judecății de apoi (iar ceea ce spune el, acum, nu poate să nu fie adevărat, pentru că el reproduce un va-fi-să-fie), TU află care îi e rolul destinat („Ființă eternă, spune acest EU, strînge în jurul meu nenumărata mulțime a semenilor mei; să asculte confesiunile mele, să țipe la ticăloșiile mele, să roșească la nemerniciile mele. Și fiecare să-și descopere, la rîndul său, inima, cu aceeași sinceritate, la picioarele tronului tău: apoi să-ți spună măcar unul, dacă se va încumeta: Eu am fost mai bun decît omul acesta" — p. 6). Dacă ar fi luat tonul modest și neutru al redactorului *Prefeței* la *Le Philosophe Anglois*, EU-l care apare în paragrafele acestea care deschid *Confesiunile* ar fi putut încheia și el prin „*Je prie/ le lecteur/ de régler là-dessus son indulgence*". Dar deși nu o face, structura prefeței îl va obliga totuși pe cititorul real să adopte o lectură simpatetică, binevoitoare și înțelegătoare; o lectură ghidată de ideea că textul care i se oferă — sau, mai exact: textul pe care-l citește peste umărul lui dumnezeu, și cu ochii acestuia — nu numai că pretinde că spune adevărul, dar îl și spune.

1.2.6. „Avizul Editorului" și „Prefața Redactorului" ce inaugurează *Les liaisons dangereuses* („Legăturile primejdioase", 1781) sînt parcă menite să demonstreze celor ce ar putea crede că existența prefeței în secolul al XVIII-lea este un fenomen nesemnificativ, datorat modei, că părerea aceasta e o simplă părere. Căci nu poți gîndi că se poate face atît de puțină economie de subtilitate doar pentru a

răspunde unei mode și nici că modele au o viață atît de lungă.

„Avizul" afirmă fără menajamente că, în ciuda celor spuse de redactor, culegerea de scrisori ce urmează e neautentică. Și, încrezător în puterea de judecată a cititorului, îi prezintă următorul raționament: dacă efectele identice au cauze identice și dacă, așa cum oricine poate constata cu proprii săi ochi, moravurile contemporanilor sînt radical diferite de cele zugrăvite în scrisori, rezultă fără doar și poate că mecanismul cauzal pus în scenă de *Legături* este fictiv. Dar în prefața sa, redactorul, utilizînd toți *topoi*-i modestiei imaginabili, afirmă exact contrariul, nu direct, dar făcînd tot ce-i stă în putință pentru ca ideea să se instaleze temeinic în mintea cititorului. Astfel el mărturisește că a simțit tentația de a retușa stilistic scrisorile celor vreo zece corespondenți, dar că nu a făcut-o pentru simplul motiv că a fost împiedicat („mi s-a obiectat că...", „mi s-a răspuns că..." etc.); mai mărturisește că a suprimat o serie de scrisori redundante și că a înlocuit „numele persoanelor despre care e vorba" etc. Partea a doua a textului său e consacrată rezolvării unei „aparente contradicții" pe care o expune în termenii următori: deși e convins că această culegere nu va avea un prea mare succes, el nu ezită totuși s-o ofere publicului. Nu vom urmări aici argumentele invocate, dar să remarcăm că justificarea este întreruptă de raționamentul citat mai sus referitor la raportul invers proporțional ce există între meritul unei cărți și necesitatea prefeței, raționament ce pare a fi dezvoltarea dictonului „cine se scuză se acuză".

Să presupunem că „Avizul" și „Prefața" sînt, fiecare în parte, extrem de convingătoare în raport cu un cititor anume. Care e, în cazul acesta, atitudinea pe care conjuncția lor o creează în mintea sa? Una de stupoare, luînd termenul în accepția sa etimologică de „blocaj intelectual". Într-adevăr, cititorul acesta nu poate fi decît înmărmurit, în mintea lui născîndu-se o propoziție compusă ce nu ascultă de principiul fundamental al terțului exclus: „Afirm $p.\bar{p}$", „Afirm că scrisorile sînt adevărate și că scrisorile nu sînt adevă-

sia lor" (p. 72). Existenţa acestei note (ce aparţine, logic, „editorului" francez, căci ni se vorbeşte de „domnii interpreţi de limbi orientale") îl face pe cititor să mai presupună una, liminară de astă dată, pe care, de vreme ce nu o găsim manifestată de text, o vom numi „prefaţă-zero" (aşa cum se spune „desinenţă zero"). Dat fiind conţinutul notei finale, cititorul e silit să presupună că „prefaţa-zero" e parafrazabilă drept „Afirm că p" („Afirm că Zadig a existat şi că textul acesta e consemnarea fidelă a aventurilor sale").

Să revenim la epistola-dedicaţie pentru a sublinia faptul că, dacă la prima vedere poate fi considerată drept un modalizator alethic (istoria lui Zadig e autentică; a fost iniţial scrisă în chaldeană, tradusă apoi în arabă etc.), ea conţine o serie de mici curiozităţi care intră în contradicţie cu valoarea persuasivă pe care am fi tentaţi să i-o atribuim. Lăsînd deoparte „inadvertenţele" cronologice (anul 837 al calendarului musulman corespunde anului 1459 al calendarului creştin, dată la care lui Saadi i-ar fi fost cam greu să mai scrie de vreme ce a murit prin 1291; apoi *Zadig* e dat drept contemporan cu *O mie şi una de zile*, creaţie a începutului veacului al XVIII-lea etc.), cititorul nu se poate să nu considere că o frază cum este cea liminară („Încîntare a ochilor, dulce chin al inimilor, lumină a cugetului, nu sărut ţărîna de la picioarele tale pentru că tu nu mergi deloc, sau de mergi o faci pe covoare de Iran sau de trandafiri") este deviantă faţă de prefaţa-prototip. Dacă primele trei sintagme vor fi, desigur, percepute ca ortodoxe, căci sînt întru totul similare formulelor pe care cititorul le consideră caracteristice pentru stilul oriental, negaţia care urmează şi, mai cu seamă, explicaţia acestei negaţii sînt cît se poate deneFireşti, căci fac din Sheraa (în care contemporanii au avut impresia că o identifică pe D-na de Pompadour) o prinţesă leneşă („nu mergi deloc") şi, eventual, orgolioasă (căci, atunci, totuşi, cînd merge, o face doar „pe covoare de Iran sau de trandafiri"). Orice dedicaţie normală îl plasează pe destinatar oarecum deasupra destinatorului; aici lucrurile stau exact pe dos.

Exemplul următor ne va arăta și mai bine caracterul deviant al acestui text. După o cascadă de fraze ce fac elogiul sultanei intîlnim sintagma „și ai chiar și nițică filosofie" (p. 3). „Chiar și" e un element ce semnalează o scară argumentativă [1], un operator ce ordonează argumentele cu ajutorul opoziției „mai puțin vs mai mult". Prezența lui aici arată, așadar, că toate elogiile de pînă aici sînt minore în comparație cu ce anunță el. Dar care e acel *nec plus ultra* pe care-l introduce? „*Un petit fonds de philosophie*", niţică filosofie. Și cu aceasta are loc o răsturnare a perspectivei și a valorilor. Căci, dacă *summum*-ul poate primi epitetul „niţel", tot ce precedă e mai puţin decît niţel: niţeluş, o nimica toată.

Incongruenţele cronologice, incongruenţele argumentative etc. duc nu numai la discreditarea destinatarei epistolei-dedicaţie, ci la discreditarea oricărei aserţiuni din cadrul ei. Cititorul nu mai poate lua în serios numele lui Sadi, istoria traducerilor succesive ale lui Zadig, etc., iar ea, în ansamblul ei, devine negativul tuturor prefeţelor analizate pînă aici. Cu toate acestea ea nu falsifică încheierea la care ajungeam prin analiza acestora din urmă, deoarece, *ca act*, ea nu-și poate avea raţiunea de a fi decît dacă și numai dacă, într-adevăr, proza Luminilor pretinde că are (și uneori chiar are) valoarea de adevăr „adevărat". Spunem aceasta pentru că dacă la baza ei se află o atitudine ironică și intenţia de a infirma, prin sarcasm, pretenţia de „seriozitate" a prozatorilor contemporani, epistola nu face decît s-o confirme, căci nu-ţi poţi propune să infirmi decît ceva care *există*. Lucrul acesta pune în lumină ce trebuie să înţelegem prin acea „prefaţă-zero" de care vorbeam mai sus, nemanifestată de textul voltairian, dar a cărei existenţă e presupusă necesarmente de cititor, și anume setul de coduri-prejudecată cu care e investit cititorul și care e actualizat în momentul în care ia volumul în mînă și vede titlul: *Zadig ou la destinée. Histoire orientale*. Eticheta „istorie" din titlu

---

[1] V. Oswald Ducrot, „Les échelles argumentatives" in *La preuve et le dire*, Paris, Mame, 1973.

pului productiv, a raporturilor dintre grupurile sociale, a instituțiilor prin care acestea se exprimă, a locului pe care instituția literară îl ocupă printre acestea din urmă etc. Mai economic e să pleci dinspre literatură spre social și să te întrebi care sînt elementele sociale ce pot constitui o explicație pentru o anumită formă literară; altfel spus, să procedezi la o lectură a textului Istoriei din punctul de vedere al istoriei textelor literare prin descoperirea în structura acestora din urmă a ceea ce presupun ele în ordinea socialului pentru a fi ceea ce sînt [1]. În cazul nostru — funcția prefeței în veacul Luminilor —, două sînt zonele contextuale pe care trebuie să le investigăm și ele ne sînt indicate de cele două dimensiuni ale oricărei prefețe: cum prin modalizare înțelegem expresia atitudinii locutorului față de raportul întreținut de enunțul său cu acel ceva la care el referă, prima zonă e cea a raportului dintre cuvinte și lucruri așa cum era el gîndit de oamenii veacului. Iar cum prin dimensiune performativă înțelegem o acțiune efectivă asupra cititorului, cea de a doua zonă de investigat e cea a relației instituție literară / cititor (de romane). Și deoarece cercetarea noastră vizează caracterul rațional sau irațional, din punct de vedere praxiologic, al actului de prefațare, demersul nostru va avea două etape: într-un prim moment ne vom întreba care sînt gîndurile ce s-au aflat necesarmente în mintea prefațatorului în legătură cu gîndurile partenerului său de comunicare, pentru ca într-un al doilea moment să verificăm dacă aceste gînduri au existat sau nu în mintea cititorului.

2.1. Competența noastră lingvistică ne arată că nu există diferență semantică între „(Afirm că) *p*" și „Afirm că *p*",

---

[1] V. și Constantin Borgeanu, *Eseu despre progres*, București, Editura politică, 1973, p. 72: „necesitatea istorică, relațiile dintre clase și grupuri sociale, în dinamica lor, se caracterizează printr-un sistem de standarde, de norme, de idealuri împărtășite de majoritatea societății sau de anumite grupuri sociale în raport cu poziția lor socială. *Diferitele fenomene, evenimente, mișcări sociale pot fi mai curînd raportate la asemenea standarde decît la necesitatea obiectivă a cărei dezvăluire presupune o analiză complexă și nu întotdeauna la îndemînă*" (s.n.).

al doilea enunț nefăcînd decît să expliciteze operatorul modal din structura subiacentă a celui dintîi. Există însă între cele două enunțuri o diferență de distribuție pragmatică: primul nu poate să apară decît într-un context în care locutorul presupune că e suficient să producă un enunț asertiv corect din punct de vedere logico-gramatical pentru ca alocutorul să gîndească imediat că există în lume o stare de lucruri conformă respectivei aserțiuni; cel de al doilea poate să apară doar în contextul în care locutorul presupune că partenerul său nu este predispus să infereze din existența unei aserțiuni posibilitatea de existență a unei stări de lucruri corespondente. Destinatarii din cele două situații de comunicare cunosc regulile limbii în care s-a făcut aserțiunea: amîndoi au înțeles sensul enunțului, numai că primul dintre ei consideră că a vorbi înseamnă a opera cu lucruri, în vreme ce al doilea gîndește că vorbele sînt simple zgomote. Pentru primul, fața materială a cuvîntului e o peliculă transparentă, desprinsă de pe lucruri, avînd forma acestora și, deci, reprezentîndu-le, în sensul că lucrul e din nou prezent la sine în cuvînt; pentru cel de al doilea, cuvîntul e un obiect material oarecare pe care doi sau mai mulți subiecți au căzut de acord să-l utilizeze în mod constant pentru a referi la o entitate din lume, fără însă ca aceasta să implice existența de fapt a entității respective și nici vreun raport de re-prezent-are. Primul destinatar e caracterizat de un optimism semantic; cel de al doilea, evident, de neîncredere. Pe scurt: primul e un realist, cel de al doilea un nominalist. Cum romanul Luminilor ridică la suprafață operatorul alethic — am numit prefața —, sîntem tentați să spunem că, logic vorbind, el nu poate să aibă decît un context în care locutorul a făcut presupunerea că partenerul său eventual e un nominalist. Dacă nu am gîndi acest lucru, actul de prefațare și, prin el, de modalizare explicită a textului romanesc ar fi praxiologic irațional. Au fost cititorii de romane din veac nominaliști? O rapidă trecere în revistă a teoriilor despre semn elaborate de epoca Luminilor ne va permite să răspundem.

alb pe care scriu să aibă cuvinte pe el" — III, vi, § 4); între indivizi și semnele (denumirile plus ideile generale asociate lor) cu care operează intelectul există o prăpastie de neumplut. „Ideile generale sînt ficțiuni și invenții ale minții" (IV, vii, § 9). Generalul e o esență, dar una nominală.

Locke e la originea unei duble dezarticulări a modelului de lume propus de secolul al XVIII-lea. Evident, el subordonează, ca și Descartes, ontologia gnoseologiei, teoriei subiectului cunoscător. Dar apar la el două clivaje ce fac ca Luminile să fie net distincte de ce a precedat: unul în lume și unul în subiect. În lume are loc o dezarticulare a obiectului, o rupere a lui în două (un obiect în sine și un obiect-pentru-altul), fără nici o punte între ele (în cazul în care supoziția conform căreia există un obiect în sine e adevărată, singura sa relație cu obiectul-pentru-mine e contactul, alipirea; fenomenul e un simplu semn indicial). Un clivaj, apoi, în subiectul cunoscător; o dezarticulare a lui într-un sensorium, locuit de indivizi (senzațiile), și un intelect locuit de esențe fictive. Acesta e cadrul în care vor evolua și teoriile despre semn propuse de veacul al XVIII-lea francez.

Pentru Condillac, inițiator a ceea ce la sfîrșit de veac va fi numit „era franceză a spiritului" (Destutt de Tracy), e clar că „fie că ne ridicăm în ceruri, fie că vom coborî în abisuri, nu ieșim niciodată din noi înșine; ceea ce percepem e întotdeauna gîndul nostru" [1]. E inutil să te întrebi care e *natura* senzațiilor și ce se află dincolo de ele: „în sistemul ideilor primitive ale simțurilor, nimic nu e mai frivol decît să gîndești natura lucrurilor; nu trebuie să studiem decît raporturile pe care le întreținem cu noi. E tot ce ne pot învăța simțurile" *(ibid.)*. În alt loc: „Calitățile pe care le deosebim în lucruri par (...) a se reuni în afara noastră pe fiecare din ele; și de-abia percepem cîteva că ne și închipuim că sub ele ar exista ceva ce le slujește de suport. În consecință, numim acest ceva substanță" [2]. Și: „Dacă credeți că ideile abstracte

---

[1] Condillac, *Essai sur l'origine des connaissances humaines* in *Oeuvres philosophiques*, ediție de Georges Le Roy, Paris, Presses Universitaires de France, 1947, vol. 2, p. 5.

[2] *Grammaire*, II, i, § 1 in *Cours d'étude*, Paris, Volland, 1795, vol. I.

sînt altceva decît niște nume, spuneți-mi atunci, dacă puteți, ce este acest altceva? Într-adevăr, cînd veți fi făcut abstracție de degete și de celelalte obiecte care pot reprezenta numere; cînd veți fi făcut abstracție de numele care sînt semnele lor în zadar veți căuta dacă a mai rămas ceva în mintea voastră, căci nu veți găsi nimic, absolut nimic"[1].

Maupertius (*Sur l'origine des langues et la signification des mots*[2] — 1768), pentru care studiul originii limbajului este cea mai bună introducere în istoria spiritului uman, consideră și el că, deoarece memoria subiectului uman este limitată, acesta a trebuit să dea la început un același semn părților identice din diferitele percepții: „S-a confecționat pentru această parte uniformă din diferitele percepții un semn general și partea aceasta a fost privită drept *baza* sau *subiectul* pe care se ridică celelalte părți ale percepțiilor cu care se află de cele mai multe ori îmbinate: în opoziție cu această parte uniformă a percepțiilor, celelalte părți, mai supuse variațiilor, au fost desemnate printr-un alt semn general: astfel s-a format ideea de *substanță*, atribuit părților uniforme a percepțiilor, și cea de *mod*, care se atribuie celorlalte" (§ XIV). Ideea că substanța ar fi ceea ce poate fi conceput ca subsistînd singur e, gîndește Maupertuis, falsă, căci dacă împreună cu toți filosofii spunem că substanța corpurilor e întinderea o facem deoarece, din întîmplare, ea apare în toate percepțiile noastre „Dar aș vrea să se examineze dacă în cazul în care toate obiectele din lume ar fi verzi n-am avea motive să luăm *verdele* drept *substanță*" (§ XV). Dacă, în fapt, e adevărat că nu putem priva de ideea de întindere noțiunile de „copac", „cal", „piatră" etc., motivul e că s-a stabilit prin convenție că arborele e ceva ce are întindere și că verdele nu-i e esențial: „Dacă percepția pe care o am despre *copac* e clară și limitată, n-aș putea scoate nimic din ea fără s-o distrug. Dacă nu e compusă decît din *întindere*, *figură* și *verdeață* și dacă o privez de *verdeață* și *figură*, nu

[1] *La Langue des calculs*, I, iv in *Oeuvres*, ed. cit.

[2] Publicat parțial de Alain Rey, *Théories du signe et du sens*, Klincksieck, 1973, pp. 146—153.

Condillac și Ideologii pun cuplul subiect/obiect ca disimetric: dintre cele două relate doar ultimul e activ; obiectul acționează asupra sensoriumului, în timp ce acesta doar reacționează. Din relațiile subiectului la agresiunea obiectului pot fi decupate trei clase, interesante din punctul de vedere al limbajului, și anume: gesturile, mimica, strigătele nearticulate. Din orice perspectivă le-ai aborda, ele sînt „firești": pe de o parte sînt conforme lucrurilor, raportul dintre ele fiind cel de cauză/efect; pe de altă parte sînt conforme „cauzei instrumentale" care sînt organele de simț („Limbajul acesta e o urmare a conformației organelor", spune Condillac — I, i, § 7). Ele sînt într-adevăr semne a ceva. Semne cu trei dimensiuni: un *semnificant* (gestul, strigătul), un *semnificat* (reacția la stimul) și un *referent* (stimulul, lucrul în acțiune). Mai trebuie spus că sînt simultan arbitrare (la un același stimul diversele clase de indivizi care formează lumea reacționează diferit: o rază de lumină, de pildă, e complet respinsă de o oglindă, dar e parțial absorbită de ochiul uman) și motivate (în interiorul unei clase de indivizi reacțiile la un stimul anumit sînt întotdeauna aceleași și în conformitate cu organele de simț). Degérando va spune chiar că e vorba în cazul lor de „semne cu care natura a îmbrăcat fără știința noastră gîndurile noastre invizibile pentru a le face sensibile celorlalți" [1] și va vorbi despre ele ca despre niște „obiecte materiale" ce rezultă din modificările („modurile de a fi") produse în sensibilitate de către stimulii externi.

Reacțiile omului constituie, așadar, un limbaj; rudimentar, desigur, dar limbaj. Pe baza lui și imitîndu-l, omul și-a putut construi un altul, mai perfecționat, prin termenul acesta din urmă trebuind să înțelegem „mai eficient". Un semn perfecționat e un semn din limbajul de acțiune căruia i-a fost înlăturat învelișul anterior, *corpul* utilizatorului, pentru a fi înlocuit cu un sunet articulat sau un desen, restul rămînînd identic. Restul este semnificatul sau, cum spune Degérando, sensibilitatea modificată de acțiunea lumii

---

[1] Degérando, *Des signes et de l'art de penser considérés dans leurs rapports mutuels*, Paris, an VIII in Alain Rey, *op. cit.*, p. 168.

exterioare. Problema este următoarea: primii oameni, înlocuind semnificanţii naturali prin alţii de convenţie, au păstrat ei care nealteraţi semnificaţii, în sensul dat acestui termen mai sus? Părerile sînt împărţite în epoca Luminilor şi oscilează între două limite: un Rousseau, un Maupertuis, un Degérando vor răspunde afirmativ şi vor adăuga că *transmiterea* noului limbaj următoarelor generaţii de utilizatori a fost defectuoasă, lucru ce explică starea actuală în care fiecare vorbeşte aproape cum îi place; un Condillac sau un Destutt de Tracy vor spune, dimpotrivă, că la origine noul limbaj nu putea fi traducerea fidelă a limbajului naturii deoarece cunoştinţele despre lume ale primilor oameni nu puteau fi decît imperfecte. Dar, indiferent de răspunsul dat, faţă de situaţia actuală (nominalistă, după cum am văzut) nu există decît o singură atitudine legitimă: aceea de reformator, indiferent că reforma înseamnă o întoarcere la primul subiect enunţător sau o proiectare în viitor.

După cum se vede, conceptul de limbaj de acţiune e menit să reducă o parte din hiatul dintre cuvinte şi lucruri: graţie lui se poate imagina o tehnică prin care fiecărui termen din limbă i se va asocia o reprezentare semantică formată din şi numai din modificările pe care acţiunea lumii înconjurătoare le produce în subiectul uman. Astfel corectate, elementele limbii n-ar mai reprezenta, desigur, lucrul în esenţa sa, ci s-ar mulţumi să ţină legate la un loc aceste modificări pe care le-ar menţine undeva, deasupra sensibilităţii, în intelect. Problematica adevărului e astfel înlocuită cu cea a autenticităţii: dacă raportul enunţ-referent e problematic, enunţul, deşi încetează de a mai putea fi judecat prin prisma valorii lui de adevăr, continuă să fie acceptabil, cu condiţia ca activitatea lingvistică ce-l subîntinde să fie reductibilă, fără reziduuri, la reacţia la stimul a subiectului enunţător.

2.1.2. Devine astfel de înţeles mixtura de empirism şi raţionalism profesată de Lumini: pentru ca un discurs să fie acceptabil el trebuie să aibă un punct de plecare riguros experimental. Experimentatorul — viitorul subiect enunţător — este singurul garant al dimensiunii semantice a dis-

să mențină un echilibru; dar e doar aparență, așa cum reiese din lectura discursului propriu-zis.

În discursul său, Fontenelle afirmă că pînă nu de mult matematicile și fizica erau complet ignorate de public, situație cum nu se poate mai stranie — spune el, inaugurînd ceea ce se poate numi un imperialism științific —, căci practicarea lor conduce la rezultate remarcabile nu numai în domeniul lor strict, ci și în acela pe care tradiția îl acordă literaturii. Spiritul geometric poate fi extras din geometrie și transferat în operele de morală, critică și chiar elocință, putînd da naștere aici, prin ordinea, claritatea și exactitatea care îi sînt caracteristice, unor adevărate capodopere. Și nu este o simplă ipoteză, afirmă Fontenelle, căci cărțile bune apărute în ultima vreme sînt impregnate de acest spirit geometric ce s-a propagat, pe nesimțite, din aproape în aproape, chiar și la cei ce nu cunosc geometria [1].

Față de tonul polemic ce caracterizează discursul lui Fontenelle, cel al lui De la Nauze poate fi considerat un act diplomatic. „Cel ce este atașat științelor și omul de litere sînt în permanență rivali și prieteni" (p. 373), spune el, dar e vorba de o simplă declarație, căci restul discursului va face din literatură (termen cu mult mai cuprinzător decît astăzi, desemnînd „*les lettres polies*", dar și erudiția, cunoașterea limbilor savante, critica, filosofia, istoria etc.) un auxiliar (prețios, e drept, dar auxiliar oricum) al științelor. Două sînt funcțiile ce îi sînt atribuite: aceea de *interpret* între cei ce au făcut ieri și cei ce fac azi știință (literatura raportează oamenilor de știință ce au spus predecesorii); aceea de *ornament* al discursului științific („principiile științelor ar fi prea aride, dacă literele nu le-ar da ceva din farmecul lor" — p. 378). Funcții realmente minore și care nu pot stabili între științe și litere echilibrul promis de titlu; răsturnarea raportului trebuie să fi avut loc cu mult înaintea discursului lui De la Nauze, probabil către începutul veacului, așa cum sugerează Fontenelle. Este poate ceea ce explică faptul că, zece ani mai tîrziu, Du Resnel poate să vorbească despre

---

[1] V. un citat în acest sens la Romul Munteanu, *Cultura europeană în epoca luminilor*, București, Univers, „Studii", 1974, p. 74.

gustul *exclusiv* care s-a stabilit în favoarea științelor (dacă el modalizează spunînd „*pare* să se stabilească", ne dăm cu ușurință seama că este vorba de o simplă formulă, căci dacă ar fi fost vorba doar de o opinie, deci de ceva subiectiv și inconsistent, discursul său n-ar fi avut nici un rost). Gustul pentru științe nu se putea naște și consolida numai în zece ani: în zece ani s-a luat cel mult cunoștință de existența lui.

Discursul lui Du Resnel ne mai poate interesa și prin analiza cauzelor care au condus la această basculare. Ele sînt în număr de șase și merită să le enumerăm: (i) spre deosebire de științe, literele cer o educație lungă și complexă; (ii) precum și o bibliotecă bogată, lucru care nu e la îndemîna oricui; (iii) literele se cer cunoscute în întregime, diferitele lor ramuri fiind strîns împletite, ceea ce nu se poate spune și despre „fizică" (un botanist, de pildă, poate să exceleze în domeniul său fără să aibă nici cea mai mică informație despre ceea ce se petrece în anatomia umană); (iv) cercetările de fizică sînt de cele mai multe ori mai amuzante decît cele de literatură; (v) descoperirile care pot să fie făcute în domeniul literelor nu pot menține și flata curiozitatea; (vi) succesul social este mult mai rapid și mai sigur prin intermediul științelor decît prin cel al literelor. După cum se vede, este o analiză extrem de lucidă a ceea ce se întîmpla (sau se întîmplase deja) în spațiul mental al epocii: o reorganizare și o parcelare a sa, reorganizare și parcelare cu profunde rădăcini sociale. Du Resnel nu-și face nici o speranță cu privire la evoluția situației, la vreo ameliorare a ei din punctul de vedere al literatului, și aceasta tocmai din pricina a ceea ce am notat mai sus prin (vi): „printre motivele care contribuie la menținerea și consolidarea gustului pentru matematici. unii ar putea socoti și avantajul de a-și face prozeliți dîndu-le speranțe măgulitoare. Școlile lor, care perfecționează arhitectura civilă și militară, geniul, marina etc. sînt într-adevăr lăcașuri mereu deschise talentelor în formare; iar posturile la care pot conduce sînt o perspectivă permanent prezentă care întreține emulația" (p. 19).

Această din urmă rațiune îi pare autorului citat și necesară și suficientă pentru a explica prestigiul științelor. Dar mai apare ceva, un ceva pe care l-am putea numi „supliment",

de roman (pe care-l numește „*régulier*") în perioada anterioară secolului său, iar în ceea ce îi privește pe predecesorii imediați și pe contemporani, romanele lor (*Astrée*, *Cyrus*, *Clélie* etc.), deși au părți acceptabile, nici ele nu corespund întru totul necesităților genului. „Opera astfel definită încă nu exista", comentează Le Breton[1], făcîndu-ne să vedem că singurul text favorabil în epocă romanului era de-abia în căutarea lui.

Pentru a găsi tonul general al Luminilor în ceea ce privește romanul este, poate, indicat să ne adresăm lui Pierre Bayle, cel care, continuînd să fie prins în gîndirea „clasică", anunță totodată și contribuie parțial la restructurarea spațiului mental. Ar exista, după el, un „defect general al romanelor"[2] și anume acela de a nu permite cititorului să recunoască în ele realitatea. „Uitați-vă puțin la romanele lor", spune Bayle; „a existat oare vreodată ceva mai opus istoriei adevărate și verosimilului?"[3]. Exemplul dat e celebra *Princesse de Clèves*: „Micile noastre romane prezintă uneori personaje atît de exagerate și de himerice încît, față de ele, cele ce se făceau acum treizeci sau patruzeci de ani în mai multe volume nu au nimic excesiv. De pildă, ce e mai imaginar decît ducele de Nemours și prințesa de Clèves, din romanul în care apar? *Lumea nu produce astfel de exemplare umane*, ele nu sînt decît opera unui romancier. Aș vrea să mi se arate vreo doamnă în Franța care să fie *adevăratul original* al prințesei de Clèves" (p. 305, *s.n.*). Romanele nu numai că strică „natura și adevărul", dar, ceea ce este cu mult mai grav, perturbă codurile de recunoaștere a adevărului, ceea ce face să nu-l mai poți deosebi de minciună. Adevăratul duce de Nemours, ne spune Bayle, era cu totul altfel decît apare în roman, iar „amestecul acesta de adevăr și ficțiune se răspîndește într-o infinitate de cărți noi care pervertesc gustul tinerilor și îi fac să nu mai îndrăznească

[1] André Le Breton, *Le Roman au 17ᵉ siècle*, Paris, Hachette, f.d., p. 247.

[2] „Défaut général des romans", *Nouvelles de la Républiques des Lettres*, decembrie 1684 în *Oeuvres diverses*, La Haye, Compagnie des Libraries, 1737, vol. 1, p. 195.

[3] *Oeuvres diverses*, vol. 2, p. 304.